

DAVLAT ULUSHIGA EGA BO'LGAN YIRIK SOLIQ TO'LOVCHILARNING NAZORAT ETISHDA SOLIQ ORGANLARINI AHAMIYATI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

Mustaqil izlanuvchi

Erkaboev Nuriddin Axmadjonovich

Annotatsiya: Mazkur maqolada mamlakatda soliq sohalarida tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun qulay shart-sharoitlar yaratish, biznes doiralarning ishonchini yanada mustahkamlashga qaratilgan keng ko'lamli islohotlarni takomillashtirishda hududlararo soliq inspeksiyasini o'rni va ahamiyati yoritilgan. Shu bilan birga, O'zbekiston soliq tizimida Davlat ulushiga ega bo'lgan amalga oshirilayotgan ayrim muhim islohotlar o'rganilib, xorij tajribasi, mamlakatimizda uni qo'llash bo'yicha ilmiy-amaliy xulosa va takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: soliq siyosati, soliq tushumlari, tahlika-tahlil, xavflar, samaradorlik, raqamli platforma, usullar va vositalar, hududlararo soliq inspeksiyasi, tahlil, optimallashtirish, soliq imtiyozlari, soliq stavkasi.

Kirish.

So'nggi yillarda ko'plab mamlakatlar, jumladan, O'zbekiston soliq tizimida muhim islohotlar amalga oshirildi. Ushbu islohotlar ko'pincha iqtisodiy o'sishni ta'minlaydigan, investitsiyalarni rag'batlantiradigan va davlat funksiyalari uchun yetarli daromad yig'ilishini ta'minlaydigan yanada samarali, shaffof va adolatli soliq tuzilmasini yaratish zarurati bilan bog'liq. Soliq tizimidagi islohotlar mamlakatning iqtisodiy manzarasini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Bundan tashqari, jahon amaliyotida yirik soliq to'lovchilarning soliq ma'murchiligini takomillashtirish bo'yicha qator ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilmoqda.

Davlat budjetiga yirik soliq to'lovchilardan tushumlar bo'yicha 2024-yil uchun belgilangan 123,1 trln.so'm prognoz ko'rsatkichlari haqiqatda 123,3 trln.so'mga (100%) bajarildi, tushum o'tgan yilga (102,5 trln.so'm) nisbatan 20,6 trln.so'm (20,3%) o'sdi.

Yirik soliq to'lovchilar bo'yicha soliq nazorati tadbirlari natijalari. 2024-yilning 12 oyi davomida 771 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilib (o'tgan yil mos davrida 327 ta 2 724,5 mlrd.so'm), 3 386,4 mlrd.so'm qo'shimcha soliqlar hisoblangan. Shuningdek, dekabr oyida 101 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilib (o'tgan yil mos davrida 20 ta 17,9 mlrd.so'm), 131,6 mlrd.so'm qo'shimcha soliqlar hisoblangan. 2024-yilning 12 oyi davomida 119 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o'tkazilib (o'tgan yil mos davrida 39 ta), natijada 2 304,6 mlrd.so'mlik tovar moddiy boyliklar tafovuti (kamomad, ortiqcha) aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi natijasida 513,1 mlrd.so'm soliq va moliyaviy jarimalar hisoblangan. Bundan tashqari, dekabr oyida 8 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o'tkazilgan (o'tgan yil mos davrida 3 ta), natijada 3,8 mlrd.so'mlik mahsulotlar kamomadi aniqlangan. 2024-yilning 12 oyi davomida 195 ta soliq auditi va jinoyat ishlari bo'yicha taftish tadbirlari tashkil etilib (o'tgan yil mos davrida 217 ta 1051,7 mlrd.so'm), 1004,5 mlrd.so'm qo'shimcha soliq hisoblangan. Jumladan, dekabr oyida 12 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o'tgan yil mos davrida 32 ta 59,2 mlrd.so'm), 130,7 mlrd.so'm qo'shimcha soliq hisoblangan.

O'ta yirik soliq to'lovchilar bo'yicha soliq nazorati tadbirlari natijalari. 2024-yil davomida 59 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilib (o'tgan yil mos davrida 70 ta 1 581,6 mlrd.so'm - asosiy qismi "O'ZTRANSGAZ" hamda "OKMK" hissasiga to'g'ri keladi), 359,7 mlrd.so'mlik soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish haqida talabnomalar yuborilgan. Jumladan, dekabr oyida 6 ta subyektda kameral soliq tekshiruvlari o'tkazilib 75,7 mlrd.so'mlik soliq hisobotlariga tuzatishlar kiritish haqida talabnomalar yuborilgan. 2024-yilning 12 oyi davomida 9 ta subyektda sayyor soliq tekshiruvi o'tkazilib (o'tgan yil mos davrida 7 ta), natijada 54,1 mlrd.so'mlik mahsulotlar kamomadi aniqlangan. Sayyor soliq tekshiruvi natijasida 17,4 mlrd.so'm soliq va moliyaviy jarimalar hisoblangan. Joriy

yilning dekabr oyida o'ta yirik soliq to'lovchilarda sayyor soliq tekshiruvi o'tkazilmagan va mahsulotlar kamomadi va ortiqchaligi holatlari aniqlanmagan. 2024-yil 12 oy davomida 59 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o'tgan yil mos davrida 71 ta 621,8 mlrd.so'm), 2 249,9 mlrd.so'm qo'shimcha soliq hisoblangan. Shunigdek, dekabr oyida 8 ta soliq auditi tadbirlari tashkil etilib (o'tgan yil mos davrida 9 ta 32,2 mlrd.so'm), 1 830,5 mlrd.so'm qo'shimcha soliq hisoblangan.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha 2024-yilning yanvar-sentabr oylari davomida nol darajali stavka qo'llanilishi hamda xarid qilingan tovar (ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo'lgan 19 641,6 mlrd.so'm ortiqcha summalarni qaytarish bo'yicha jami 1 822 ta ariza kelib tushgan bo'lib, 624 tasi bo'yicha 10 099,2 mlrd.so'mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 1 198 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko'rib chiqish uchun soliq to'lovchiga qaytarildi. Shu jumladan, 2024-yilning III choragi davomida nol darajali stavka qo'llanilishi hamda xarid qilingan tovar(ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo'lgan 4 428,8 mlrd.so'm ortiqcha summalarni qaytarish bo'yicha jami 218 ta ariza kelib tushgan bo'lib, 94 tasi bo'yicha 2 706,9 mlrd.so'mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 124 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko'rib chiqish uchun soliq to'lovchiga qaytarildi. 2024-yilning yanvar-sentabr oylari davomida qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha o'tkazilgan tahlillar natijasida 101 ta holatda 1 176,9 mlrd.so'mga qayta hisobotlar olinib, mablag'lar to'liq undirildi.

Xususan, bo'lim xodimlari tomonidan o'tkazilgan tahlillar natijasida 2024-yilning sentabr oyida "Sanoat Energetika Guruhi" MCHJ QKdan 52,6 mlrd.so'mga (QQSga), "ANGREN PIPE PLANT" MCHJdan 2,1 mlrd.so'm va "UZGASTRADE" AJdan 33 mlrd.so'mga (aksiz solig'i) aniqlashtirilgan hisobotlar olinib, hisoblangan soliqlar undirilishi ta'minlangan.

Qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha 2024-yilning yanvar-dekabr oylari davomida nol darajali stavka qo'llanilishi hamda xarid qilingan tovar (ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo'lgan 23 898,9 mlrd.so'm ortiqcha summalarni qaytarish bo'yicha jami 2 019 ta ariza kelib tushgan bo'lib, 716 tasi bo'yicha 12 570,9 mlrd.so'mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 1 299 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko'rib chiqish uchun soliq to'lovchiga qaytarildi. Shu jumladan, 2024-yilning IV choragi davomida nol darajali stavka qo'llanilishi hamda xarid qilingan tovar(ish, xizmat)larni hisobga olish natijasida hosil bo'lgan 4 257,2 mlrd.so'm ortiqcha summalarni qaytarish bo'yicha jami 197 ta ariza kelib tushgan bo'lib, 90 tasi bo'yicha 2 413,7 mlrd.so'mga Moliya vazirligiga ortiqcha summalarni qaytarish uchun xulosalar yuborildi. 103 ta holatda kamchiliklar aniqlanganligi sababli arizalar qayta ko'rib chiqish uchun soliq to'lovchiga qaytarildi. 2024-yilning yanvar-dekabr oylari davomida qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha o'tkazilgan tahlillar natijasida 135 ta holatda 1 325,6 mlrd.so'mga qayta hisobotlar olinib, mablag'lar to'liq undirildi. Xususan, bo'lim xodimlari tomonidan o'tkazilgan tahlillar natijasida 2024-yilning dekabr oyida "Temiryo'linfratuzilma" MChJdan 89 mlrd.so'mga (QQSga), "Temiryo'linfratuzilma" AJdan 42,2 mlrd.so'm va "Enter Engineering pte.ltd mto" DMdan 39,6 mlrd.so'mga (QQSga) aniqlashtirilgan hisobotlar olinib, hisoblangan soliqlar undirilishi ta'minlangan.

2023-2024-yillarda 65 ta korxona 174 ming tonna 17,9 trln.so'mlik mis mahsulotini 719 mlrd.so'm (4%) chegirma bilan xarid qilgan. Shundan, 2024-yilda 2023-yilga nisbatan 26,5 foizga ko'p mis xarid qilingan bo'lsa ham elektrotexnika mahsulotlari realizatsiyasida o'zgarish kuzatilmagan. 2024-yilda xarid qilingan mis hajmining oshishiga qaramasdan ishchilar soni mazkur korxonalarda 2023-yildagi 29,6 ming nafardan (hisoblangan ish haqi 1,9 trln.so'm), 27 ming nafargacha (hisoblangan ish haqi 1,7 trln.so'm) kamaygan.

Respublikadagi barcha sohalarni faoliyati tahlil qilindi va moliyaviy ko'rsatkichlari past bo'lgan sohalar tahlil qilish orqali 2025 yil 1-chorak uchun reja grafik Rais munosabat

belgisi bilan tasdiqlandi. 2025 yilda 1-chorakda kimyo sanoat sohasi, qurilish materiallarini ishlab chiqarish sohasi va transport sohalari tanlab olindi. Mineral o'g'itlarni ishlab chiqaruvchi kimyo sanoati korxonalarining (8 ta) 2024 yil ko'rsatkichlarida (2023 yilga nisbatan) daromad 2 foizga ortgan bo'lsa, tannarx xarajatlari 21 foizga oshgan.

Tannarx xarajatlarining ortishiga xom-ashyo (28 foiz), tabiiy gaz (33 foiz), elektr energiya (10 foiz), tashish xarajatlari (106 foiz) ko'payishi ta'sir etgan. Mineral o'g'itlar ishlab chiqarishda 60 foiz ulushga ega, "Navoiyazot" va "Maxsam-Chirchiq" aksiyadorlik jamiyatlari tannarx shakllanishi hamda xarajatlar tarkibini tahlil qilindi, unda quyidagilar ma'lum bo'ldi. Jamiyatlarning yalpi foydasi 2023 yilda 23 foizga (2022 yilga nisbatan) va 2024 yil 9 oyda 27 foizga (2023 yil 9 oyga nisbatan) kamaygan bo'lib, rentabellik 2021-2022 yillarda 17-22 foizni, 2023 yilda 4 foizni va 2024 yil 9 oyda 1 foizni tashkil etgan. Natijada, soliq tushumlari mos ravishda 2023 yilda 12 foizga va 2024 yilda 2 foizga kamaygan. Bunda, moliyaviy holatning tushushiga xarajatlarni ortishi va moddiy boyliklarni qimmat narxlarda xarid qilinishi; mahsulotlarni bozor narxidan past sotilishi; saqlash va xaridorlarga yetkazib berish jarayonlarini to'g'ri tashkil etilmaganligi; o'zaro bog'liq korxonalar bilan aloqalarda foydani ko'chishi; kiritilgan investitsiyalar rejadan past samaradorlikka egaligi va zarar bilan ishlayotganligi asosiy ta'sir ko'rsatgan.

Ushbu ma'lumotlar soliq organlari ma'lumotlar bazasi bilan taqqoslanganda mazkur korxonalarning 5 tasining o'z nomida hamda ijara huquqi asosida mulk mavjud emasligi, mulk osti maydoni mavjud 29 ta korxonalarning ombor hajmi taqdim etilgan ma'lumotdagi yuklar hajmini saqlash uchun yetarli emasligi hamda yukni qabul qiluvchi 76 ta korxonaga yuborilgan yuklar bo'yicha tovar transport yuk xati rasmiylashtirilmaganligi holatlari aniqlanib, jamiyatlarga hisoblanmay qolayotgan 207,0 mlrd so'm bo'yicha xabarnomalar yuborilgan. Shuningdek, Axborotlar loyihasi tayorlandi va ushbu loyihada tekin olingan xizmatlar, tranfert narxlar, bozor narxlaridan kam sotish holatlaridan 37,2 mlrd so'm soliqlar kam hisoblanganligi xolatlari aniqlangan.

Tashqi savdo operatsiyalari monitoringi bo'yicha 2024-yil davomida quyidagi yo'nalishlarda ishlar amalga oshirildi. Eksport va importni tahlil qilish orqali qo'shimcha manba aniqlash yo'nalishi bo'yicha tashqi manbalardan olingan ma'lumotlarga asosan jami 1593,9 mlrd.so'm, jumladan, import qilingan xizmatlar (ishlar, royalti) uchun qo'shilgan qiymat solig'i bo'yicha 509,9 mlrd.so'm; norezidentlarning daromadidan soliq agenti tomonidan to'lov manbaidan ushlab qolinadigan foyda solig'i bo'yicha 1084,0 mlrd.so'm qo'shimcha manba aniqlandi. Muddati o'tgan debitor qarzdorliklarni bartaraf qilish bo'yicha quyidagi ishlar amalga oshirildi. 463 ta xo'jalik yurituvchi subyektning 2 125 ta shartnomasi doirasida 2 672,0 mln.dollar bo'lgan qarzdorlikni bartaraf etilishini ta'minlash yoki hisoblangan 5, 10 va 35 foizlik 6 362,5 mlrd.so'm miqdoridagi jarimani ixtiyoriy to'lab berishlari yuzasidan talabnomalar yuborildi. 185 ta xo'jalik yurituvchi subyektning 524 ta shartnomasi doirasida yuzaga kelgan 1254,1 mln.dollar miqdoridagi muddati o'tgan debitor qarzdorlik bartaraf etildi. 27 ta xo'jalik yurituvchi subyekt tomonidan jami 1 188,4 mln.so'm miqdoridagi jarima ixtiyoriy to'lab berildi.

Iqtisodiy sudlar tomonidan xo'jalik yurituvchi subyektlarning tashqi savdo shartnomalari doirasida yuzaga kelgan muddati o'tgan debitor qarzdorliklarga nisbatan 364,2 mlrd.so'm jarima qo'llash to'g'risida qaror chiqarildi. Elektron shaklda xizmatlar ko'rsatuvchi xorijiy korxonalar faoliyatini monitoringi bo'yicha 2024-yilda quyidagi yo'nalishlarda ishlar amalga oshirildi. Elektron xizmat ko'rsatuvchi chet el korxonalari tomonidan 2022-2023-yillar va 2024-yilning yanvar-iyun oylari davomida ko'rsatilgan elektron xizmatlar qiymati hamda taqdim qilingan QQS hisoboti solishtirilib, tahlil qilindi. Tahlil natijalariga asosan 21 ta kompaniyaga jami 174,2 mlrd. so'm qo'shimcha soliq hisoblanib, xabarnoma yuborildi. "Global Intellect Service Fze" korxonasi tomonidan qayta hisobot taqdim qilinib, 53,6 mln.so'm QQS to'lab berildi. Shuningdek, "NEXWAY" kompaniyasi mutaxassisi bilan ZOOM platformasi orqali muzokara o'tkazilib, 21,3 mln.so'mga aniqlashtirilgan hisobot olindi. Hozirda Microsoft (2,4 mlrd.so'm), Meta platforms (29,6 mlrd.so'm), TikTok (10,4 mlrd.so'm), Amazon (5,0 mlrd.so'm) kabi kompaniyalar tomonidan tahlil natijalari ko'rib chiqilmoqda. Ushbu korxonalarning

faoliyatini nazorat qilish, tahliliy ishlarni olib borish hamda o'zaro qayta aloqani yanada mustahkamlash maqsadida online video-muzokaralar o'tkazish bo'yicha kelishuvlarga erishildi. Shuningdek, respublika hududida QQS to'lovchi sifati ro'yxatdan o'tmasdan faoliyat yuritayotgan chet el kompaniyalari tahlil qilini, 30 ta korxonaga belgilangan taribda ro'yxatdan o'tishlari yuzasidan xabarnomalar yuborilib, 2024-yil davomida 6 ta kompaniya QQS to'lovchi sifatida ro'yxatdan o'tkazildi. Bundan tashqari, Qozog'iston Respublikasi Moliya vazirligi mutaxassislari bilan elektron shaklda xizmatlar ko'rsatuvchi chet el korxonalarini soliqqa tortish masalalari yuzasidan muzokara o'tkazilib, o'zaro tajribalar almashildi. Elektron xizmat ko'rsatuvchi chet el korxonalarining faoliyatini tartibga solinishi yuzasidan Soliq kodeksi va boshqa qonun hujjatlariga qo'shimchalar kiritish yuzasidan Soliq qo'mitasiga takliflar yuborildi. Shuningdek, mazkur toifadagi korxonalarning soliq to'lovlari va qamrovining to'liqligini o'rganishni tashkil etish hamda natijalariga ko'ra, mazkur sohada samarali nazoratni ta'minlaydigan mexanizmlarni joriy etish bo'yicha Istiqbolli loyihalar milliy agentligiga, Raqamli iqtisodiyot vazirligiga murojaatlar yo'llandi.

Xulosa va takliflar.

Soliq ma'murchiligi samaradorligini yaxshilash hamda yangicha yondashuv mexanizmlarini ishlab chiqish yuzasidan quyidagilar taklif etiladi. Korrupsion holatlar hamda malakali kadrlar qo'nimsizligining oldini olish va xizmat vazifasini sidqidildan bajaradigan xodimlarni rag'batlantirish maqsadida yirik soliq to'lovchilarda o'tkaziladigan soliq nazorati tadbirlari natijasida qo'shimcha undirilgan soliqlarga hisoblangan jarima va penya summasining 40 foizini soliq organlarining maxsus jamg'armasiga o'tkazish taklif etiladi.

Adabiyotlar/Literatura/Reference:

Davlat soliq qo'mitasi ma'lumotlari. www.soliq.uz.